

לזיכרו של שלמה טנאי

מאיש-זהב לפלא-איש

מאת: מנחם רגב

בימים אלה הלך לעולמו המשורר, הסופר והמתרגם **שלמה טנאי**. ברשימת זיכרון, שהתפרסמה ב"הארץ" (13.1.2000) מסופר על פועלו כמשורר, מתרגם (התמסרותו לתירגום שירי היינה), עורך ופעיל תרבות. נאמר שם אומנם שכתב גם ספרי ילדים, אך שום ספר אינו נזכר שם בשמו. כנראה, ש"ספרות ילדים" אינה חשובה מספיק... **בלקסיקון אופק לספרות ילדים**, לעומת זאת, מופיעה רשימה ארוכה למדי של יצירות לילדים שכתב ושתרגם. בין הספרים, שכתב, נזכרים: **יונים בחלום, גבוה גבוה, שני אוזנים שובבים** ועוד. הספר המעניין והמיוחד, שלו תוקדש רשימה זו, הוא **פלא-איש** שיצא בשנת 1972. הספר על פי הגדרתו של אופק, הוא "אגדה ריאליסטית על איש-זהב, המואס בעושר ומתחיל לחיות חיים רגילים".

כפי שנראה, המסר של הספר, שנכתב לפני כשלושים שנה, הוא אקטואלי היום עוד הרבה יותר משהיה בעת פירסומו: על ההבלות שבחומרנות ועל הרדיפה אחרי הכסף לשמו, שאינה מביאה אושר לאדם. הנושא, כמובן, אינו חדש, אך מה שנקרא פעם כמעשיות מקבל היום, בישראל של שנת אלפיים, משמעות ריאליסטית, כמעט ביטוי למציאות ולחלומות של רבים.

על המאמר הידוע **בפרקי אבות**: "מרבה נכסים מרבה דאגה", כותב הפרשן רבי עובדיה מברטנורא: "מרבה דאגה: שמא יגזלוהו או שמא יבואו עליו ליסטים ויהרגוהו. וחסיד אחד היה מתפלל: 'המקום יצילני מפיזור הנפש'. ושאלו ממנו מהו פיזור הנפש? אמר להם: 'שיהיו לו נכסים מרובים מפוזרים במקומות הרבה וצריך לפזר נפשו לחשוב לכאן ולכאן'. העושר, על פי הפירוש הזה, מונע מהאדם מלהתרכז בעניינים המהותיים שבחיים. מימי ילדותי הרחוקים אני זוכר סיפור שנקרא בשם "אברהם הכספי". אני זוכר את פרטי הסיפור, אלא את הפואנטה שלו: אברהם הכספי יורד לחדר האוצר שלו כדי ליהנות מן הכסף והזהב שצבר. לפתע נסגרת הדלת הכבדה והוא אינו יכול לצאת, וקריאותיו לעזרה אינן מועילות לו. כעבור זמן פורצים משרתיו את הדלת ומוצאים את גופתו של אדונם. על הקיר הוא הספיק לכתוב את המוטו של הסיפור: "אברהם הכספי, העשיר הגדול, מת ברעב." העשיר הגדול, למרות מה שנדמה לסביבה המעריצה אותו, זקוק לאותם אמצעי מחייה כמו העני שבעניים.

הסיפור הזה הוא אילוסטרציה לפסוק הידוע מספר משלי: "לא יועיל הון ביום עברה" (משלי, י"א, 4). באותו נושא, אבל בהיבט רחב יותר, זכור לי ממעשייה עתיקה שנקראה בשם "בלי כותונת": מעשה במלך שהיה חולה מאוד ולא נמצאה לו כל תרופה. עד שבא

רופא אחד ואמר שאם ילבישו את המלך כותונת של איש מאושר הוא ירפא ממחלתו. שליחי המלך פושיטים בארץ ומחפשים איש כזה, אך הם מעלים חרס בידם. והנה, כאשר כמעט התייאשו מחיפושיהם, הם מגלים איכר שהוא עני מרוד, שאין לו טענות לאיש ומגדיר את עצמו כמאושר. אולם כאשר עטים עליו שליחי המלך להסיר את כותנתו, הם מגלים להוותם שאין לו כותונת... אושרו של אדם אינו תלוי בהישגים חומריים, אלא בערכים פנימיים שמעניקים לו שלוה ושמחה. דווקא הדברים שאינם ניתנים למדידה ולכמות הם מהות החיים הטובים, כמו האהבה, למשל: "אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה, בזו יבזו לו" (שיר השירים, ח' 7).

זהו הרקע של הסיפור האליגורי של שלמה טנאי, **פלא-איש**, סיפור בן עשרה פרקים ו-74 עמודים. שמו של גיבור הסיפור הוא איש-זהב. מתכונת התיאור היא בהחלט ריאליסטית: הוא גר בתל-אביב, הוא בן 37, נשוי ואב לשלושה ילדים. אבל בהתאם לשם משפחתו גם שמו הפרטי הוא סימלי: מטמון. ומדוע? "מטמון קראו לי בהיולדו. הורי רצו, כנראה, שיהיה לי מטמון" (ע' 6). הוא רדוף על ידי אובססיה אחת: כסף! את הכסף הוא מרוויח באמצעות הונאות שונות ומשונות: הוא מרמה במשקל חפיסות השוקולד שהוא מייצר, הוא מוהל את המיץ שהוא מוכר במים וכו'. הסופר מכנה אותו בשם שהוא גנאי בעיניו: "איש-כספים". מולו הוא מעמיד את סולם "המקצועות החיוביים" על פי הסדר הבא:

"כי איש-זהב אינו פקיד או מורה, מדען או רופא, מהנדס או פועל ואף לא חנווני, העובד ומרוויח למחיתו לו ולמשפחתו. איש-זהב הוא איש-כספים השולח ידו במלאכות רבות, וכולן מטרה אחת להן: להרוויח הרבה כסף, בשטרות ובמטבעות, והשטרות יהיו כמה שאפשר גדולים, לא פחות מעשר לירות ורצוי של חמישים ומאה לירות" (ע' 8). מעניין, שהחקלאי אינו נזכר בסולם המקצועות. אולי משום שטנאי רצה לציין רק מקצועות עירוניים? אבל עדיין טנאי הוא חניך האידיאולוגיה שעל פיה התחנך: בראש הסולם עומדים הפקיד והמורה, ובסופו כאילו בלית ברירה, "ואף לא חנווני". ועוד עובדה מעניינת: הסופר אינו מעמיד מול איש-זהב איש כספים שמרוויח את כספו ביושר! לגבי הקורא המסר הוא שעשיית כסף מנוגדת לערכים של יושר ומוסר. פיסקת הסיום של הפרק הראשון קובעת את אוירת הסיפור כולו: "אך בכל מה שהוא עושה, מרוויח איש-זהב לא רווח רגיל, כי אם רווח גדול מאוד, וזה מפני שאיש-זהב אינו מהסס מלרמות את הבריות. אצלו - מעשה תרמית הוא מעשה רגיל שבכל יום, וכל מעשה נבלה ישר בעיניו. וכל זה למה? כדי להרוויח עוד ועוד כסף, שהוא משאת נפשו היחידה של איש-זהב" (ע' 9-10).

הכספים הרבים שלו מופקדים בבנקים, הוא קונה בתים מפוארים, הוא מפנה באלימות חנווני מחנותו. הוא מפחד פן יגזלו את כספו ומתקין, למגינת לבה של אשתו, מערכת

אזעקה ומזמין קופות פלדה שיגנו על זהב. הוא פותח את הקופות "ועד שעה מאוחרת בלילה היה עומד ומזין עיניו באוצרותיו, ממשש בלהיטות כל תכשיט, מיישר את חבילות הכסף, בודק את המדפים. וגם לאחר שסגר את הקופות בפעם האחרונה, ובעלותו על מיטתו, לא יכול היה להרדם מרוב דאגה" (ע' 30-31). הפחדים והחרדות משנים את מראהו, וכשהוא מביט בבבואתו במראה הוא נבהל: "ראה פנים נפולות, עייפות ונרגזות, ועיניים מכוהלות ואדומות מחוסר - שינה. 'כמה השתנית, כמה השתנית' - הירהר - 'שוב אינני אותו אדם'" (ע' 35). האם זו תחילת המפנה בחייו?

יום אחד מגיע איש-זהב לבית חרושת לקופות כדי להזמין קופה חדשה. שם הוא פוגש את הפקיד איש גורל ונקשרת שיחה ביניהם. איש-זהב מודה באוזניו, שכל מה שמעניין אותו כסף: "זה מה שחשוב לי. אני צריך עוד ועוד כסף. אם אינני מרוויח הרבה, נדמה לי שהזמן הולך לאיבוד, שאני מבזבז את החיים" (ע' 42). אבל דעתו של איש-גורל שונה: הוא טוען שבן שיחו הפך עבד לכסף. מהי, לדעתו מהות החיים: "לשם מה נוצרו החיים: הם נוצרו בשביל ליהנות מהם, מיחסים וקשרים עם בני אדם, מחיבה, אהבה וידידות" (ע' 42). איש-גורל מציע לו שלושה מליון זהב טהור בתנאי שלא יצא אף פעם מארמונו, וינתק כל קשר עם אנשים אחרים. האיש מקבל את ההצעה.

ההסתגרות קשה לו אבל תאוותו לזהב חזקה ממנה. ואז מציע לו איש גורל אוצר הרבה יותר גדול בתנאי שלא ידבר אל איש. וגם לזה הוא מסכים. אשתו תמחה על התנהגותו, אך הוא אינו יכול לענות על שאלותיה פן יאבד את אוצרו. האיש מתנתק מאשתו ובניו וכל מעייניו בזהב. אבל, באחד הימים, כשהוא רואה את מראהו במראה, הוא נשבר, מתחיל לצעוק, מתחיל לשיר ומבקש שאשתו תזמין הרבה אנשים לארמונו. הוא עורך לכולם קבלת פנים מפוארת, הולך לצפות במשחק כדורגל, מחליף ספרים בספריה וקונה בגדים לבניו. אוצרות הזהב החדשים נעלמים כמובן. הוא עוזב את הארמון המפואר והמבודד, וחוזר לחיות בחברת בני אדם "חיים נכונים, ישרים ופשוטים". הוא משנה את שמו ל"פלא-איש" כי: "לפלא הדבר בעיני שקרו לי דברים כל כך קשים ונכשלתי בנסיונות כל כך חמורים, ולאחר כל אלה נשארתי איש שלם ויכול אני להמשיך ולחיות את חיי ואני חופשי, שמח וישר עם משפחתי ועם האנשים שסביבי" (ע' 74). בסיפור האופטימי הזה מצליח הגיבור להתנער בכוחות עצמו (בעזרת 'איש-גורל', שהוא הפן השני של אישיותו), מחיי השקר שהיה שקוע בהם ולעלות על דרך חדשה של חיי שמחה ומשמעות אמיתית, הדרך אל האושר האמיתי, שאינו תלוי בדברים חיצוניים. הוא מגלה את הקשר עם בני האדם, את החום שביחסים, בידידות ובאהבה. הוא מנתק את עצמו מאותם האנשים שעליהם אומר הנסיך הקטן: "בני האדם דוחסים עצמם לתוך הרכבות המהירות אבל אינם יודעים עוד מה הם מחפשים. על כן הם נוסעים כל הזמן הלך ושוב..." (אכזיפרי, 'הנסיך הקטן' בתרגום אלנה המרמן, (ע' 69).